

ICTORIA

В ШКОЛІ

Науково-методичний журнал для вчителів

№ 1
січень
2001

Київ. Копієння редакції
Української Центральної Ради.

ІСТОРІЯ В ШКОЛІ

№ 1'2001

Науково-методичний журнал. Індекс видання 74654. Виходить щомісяця.

Свідоцтво про державну реєстрацію — серія KB №1376.

Видавництво «Етносфера» 03035 м. Київ, а/с 59, конт. т. (044) 276-88-29.

Видавець: *Національний педагогічний університет ім. М. Драгоманова.*

Виданню часопису сприяють:

Інститут історії України НАН України,

Інститут педагогіки АПН України,

Київський національний університет ім. Т.Г.Шевченка

Київський міжрегіональний інститут удосконалення вчителів,

Творча спілка вчителів України,

Міжетнічна педагогічна асоціація України.

Редакційна колегія:

Володимир Абаїмов

Роман Арцишевський

Анатолій Булда

Едуард Вільчковський

Юрій Войцеховський (шеф-редактор)

Дмитрій Злепко (Мюнхен)

Людмила Калініна

Борис Кобзар

Омелян Коваль (Брюссель)

Володимир Комаров

Віктор Король

Фелікс Левітас

Ольга Малій

Петро Панченко

Павло Полянський

Олена Пометун

Олександр Ресніт

Владислав Анджей Серчик (Варшава)

Володимир Сотниченко

Геннадій Стрельський

Олександр Сушко

Федір Турченко

Рафаель Шамелашвілі

Галина Швидько

© «Історія в школі» 2001

Відповідальні за випуск:

Ю.Войцеховський, А. Гусев (комп'ютерний набір та верстка)

ЗМІСТ

Університет знань

- ✚ **П.Гончарук.** Питання розвитку народної освіти в планах Кирило-Мефодіївського товариства (40-рр. XIX ст.)..... 1
- ✚ **В.Кройтор.** Бессарабська проблема в українсько-румунських політичних відносинах 1917—1918 рр..... 4
- Творча майстерня*
- ✚ **В.Мудрак.** Історико-філософські основи ущільнення педагогічної інформації на уроках з історії України..... 9
- ✚ **С.Терно.** Технологія формування наукових понять в учнів 9-х класів на уроках історії..... 13
- ✚ **В.Комаров.** Визвольні змагання українського народу (1917—1920 рр.) як складова змісту економічної освіти (10 кл.)..... 20
- Біля класної дошки*
- ✚ **В.Дрібниця.** Українська національна революція XVII ст. (1648—1676 рр.) в Європейському контексті..... 25
- ✚ **Г.Стрельський, В. Абаїмов, Ж. Гаврилюк.** Брестський мир: триумф чи трагедія? (Матеріали до уроку з історії, 10 кл.)..... 28
- Погляд з даху*
- ✚ **Т.Василенко.** Універсали Центральної Ради: яка їх цінність для історії України?..... 35
- Бюро перекладів*
- ✚ **В.Окаринський.** Мандрівка тисячоліть..... 40
- ✚ **Шляхом до Урарту — країни** (переклад з асирійської **Іліє Мазоре**)..... 41

альними, релігійними, становими тощо; загального визнання здобуває ідея права, суверенітету окремої особи або нації у цілому; поширення серед різних верств населення національної ідеї, що згуртовує більшість людей, ставить на порядок денний питання про створення своєї окремої національної держави.

Таким чином, внаслідок роботи у вищенаведеному режимі у учнів створюється теоретична модель розвитку суспільства у період Нової історії. Разом з тим, ця модель ще не має завершеного вигляду, тому учні мають докласти чимало розумових зусиль, щоб доопрацювати елементи, яких не вистачає. Тобто, домашня робота здійснюється учнями як вищення певних пізнавальних завдань із використанням методів і принципів історичного дослідження (вони повідомляються й роздумачуються учням).

Посилання

1. Огнев юк В. До питання про зміст історичної освіти // Історія в школах України. — 1998. — № 1. — С. 4.
2. Усова А.В. Эволюция теории формирования научных понятий // Педагогика. — 1998. — № 8.
3. Назарова Т.С. Педагогические технологии: новый этап эволюции? // Педагогика. — 1997. — № 3. — С. 26.
4. Монахов В.М. Аксиоматический подход к проектированию педагогической технологии // Педагогика. — 1997. — № 6. — С. 27.
5. Кларин М.В. Педагогическая технология в учебном процессе // Педагогика и психология: новое в жизни, науке и технике. — 1989. — № 6. — С. 9.
6. Беспалько В.П. Слагаемые педагогической технологии. — М.: Педагогика. — 1989. — СС. 7—8.
7. Там само. — С. 124.
8. Калініна Л. Структурування змісту шкільної історії: пошуки підходів, досвід // Історія в школах України. — 1998. — № 1. — С. 28.

(Далі буде).

Володимир КОМАРОВ,
доктор педагогічних наук,

Криворізький державний педагогічний інститут

ВИЗВОЛЬНІ ЗМАГАННЯ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ (1917—1920 рр.) ЯК СКЛАДОВА ЗМІСТУ ЕКОНОМІЧНОЇ ОСВІТИ (10 кл.)

Запропонована стаття має на меті продовження висвітлення методичних аспектів економічної освіти школярів, але на більш складному історичному матеріалі. В даному разі мовиться про досвід викладання вітчизняної історії, накопичений автором цієї статті в СШ № 71 м. Кривого Рогу протягом декількох років. Деякі методичні підходи опанування політичних аспектів цієї теми вже висвітлювалися автором на сторінках журналу (1997. — № 6. — СС. 21—23).

Продовжуючи розробку методики економічної освіти школярів, слід сказати, що автор врахував ту обставину, що, вивчаючи історію України у ІХ класі, учні були підведені до розуміння аграрного питання як наріжного камню Вітчизняної історії ХХ століття. Від його розв'язання залежала доля чисельних урядів в Україні на початку ХХ століття. Але кількарічний досвід навчання історії, накопичений автором статті, переконливо доводить необхідність актуалізації набутих раніше знань. Саме тому, починаючи вивчати причини української національно-демократичної революції 1917—1920 рр., десятикласникам доцільно запропонувати наступне творче завдання.

1. Напередодні першої світової війни орна земля в Україні розподілялася таким чином:

- держава володіла 8,3 млн. дес. (або 19,0% всієї землі);
- підприємці та купці — 3,3 млн. дес. (або 7,8%);
- церква, монастирі та міста — 4,0 млн. дес. (або 9,1%);
- великі сільські господарства — 13,0 млн. дес. (або 29,9%);
- середні сільські господарства — 9,0 млн. дес. (або 22,5%);
- дрібні сільські господарства — 5,1 млн. дес. (або 11,7%).

Які висновки можна зробити на підставі наведених цифр? Ваша відповідь буде більш повною, якщо ви врахуєте, що в той час дрібні сільські господарства становили в Україні 57,7% від загальної чисельності усіх господарств, середні — 30,1%, а великі — 12,2%.

Досвід використання наведеного завдання доводить, що десятикласники спочатку відчувають певні, іноді доволі суттєві ускладнення. Вони ще не набули необхідного уміння розв'язувати подібні завдання. Це пояснюється, зокрема, тим, що учні мають справу з великою кількістю відносних цифр, виражених у відсотках. Методична майстерність вчителя полягає в тому, щоб зуміти використати цю ситуацію з максимально можливою ко-

ристю для розвитку розумових здібностей десятикласників. Паузу, яка виникла на уроці, ні в якому разі не слід затягувати, але й ні в якому разі не переривати передчасно. В першому випадку вчитель ризикує втратити фактор новизни пізнавальної ситуації. В другому — розумова діяльність десятикласників не встигне досягти потрібного рівня напруженості. Врешті-решт, це може негативно позначитися на пізнавальній діяльності старшокласників.

Досвід використання щойно наведеного завдання 1 засвідчує, що на початкових етапах аналізу наведених статистичних даних учні дають доволі поверхневі відповіді. Так, зокрема, вони говорять, що 29,9% орної землі в Україні перебували у власності великих селянських господарств, 22,5% — в середніх селянських господарствах, а 11,7% орної землі володіли дрібні господарства. Виходячи з цього, можна зробити висновок про те, що напередодні першої світової війни орна земля в Україні розподілялася більш-менш рівномірно. А це означає, що аграрне питання не набувало суттєвої гостроти. Тоді вчитель привертає увагу десятикласників до того, що великі сільські господарства в Україні становили лише 12,2% від їх загальної чисельності. Володіли ж вони 29,9% всієї орної землі. Дрібні ж господарства становили 57,7%, але мали лише 11,5% орної землі. Після цього вчитель звертається до учнів із пропозицією з'ясувати, в чий же руках перебувала значна більшість орної землі в Україні напередодні першої світової війни. Лише після цього десятикласники вказують, що, виходячи з наведених даних, переважна більшість орної землі в Україні концентрувалася в руках великих землевласників, тобто поміщиків.

Далі вчитель пропонує десятикласникам пригадати, спираючись на вивчений у попередньому навчальному році матеріал, який вплив здійснювала така надмірна концентрація землі в руках поміщиків на розвиток всього тогочасного українського суспільства. Як свідчить досвід навчання історії у X класі, така пропозиція вчителя ставить школярів у доволі скрутну ситуацію. Справа в тому, що в даному випадку необхідно здійснити перенос знань про вплив малоземелля і безземелля українського селянства на розвиток промисловості у нову ситуацію. Але часто актуалізувати ці знання на новому рівні десятикласники не можуть. В такому випадку вчитель розгортає евристичну бесіду за приблизно такими запитаннями.

— Як ви вважаєте, в чий руках перебувала переважна частина орної землі в Україні напередодні 1917 р.?

Спираючись на раніше набуті знання, школярі вказують, що переважна частина орної землі була в руках поміщиків. Селянство ж було в значній мірі малоземельним або зовсім безземельним.

Далі вчитель запитує, як малоземелля селян впливало на їх купівельну спроможність (здатність купувати промислові товари).

Досвід свідчить, що подібний методичний підхід дозволяє учням пригадати, що основним покупцем промислових товарів було саме селянство. Справа в тому, що селяни склали переважну більшість населення тогочасної України. Але вони хронічно страждали від безгрошів'я. Тому ринок збуту промислової продукції був доволі вузьким. В таких умовах промисловість України суттєво відставала від рівня розвитку провідних країн світу. Підсумовуючи відповіді школярів, вчитель пропонує десятикласникам визначити головну причину економічного відставання України від інших країн світу напередодні національно-демократичної революції 1917 р. Школярі вказують, що такою причиною була нерозв'язаність аграрного питання.

Далі вчитель пропонує висловити думку щодо можливих шляхів вирішення цього питання. Десятикласники відзначають, що проблеми суспільно-історичного розвитку розв'язуються або шляхом революції, або реформаторським шляхом. Спроба вирішити аграрне питання шляхом реформи здійснювалася двічі — у 1861 р. під час скасування кріпацтва та на початку XX ст. під час Столипінської аграрної реформи. Обидві спроби завершилися невдачею. Намагання вирішити земельне питання революційним шляхом відбулося під час революції 1905—1907 рр. Але і ця спроба була також невдалою. При цьому з плином часу гострота вказаної проблеми продовжувала наростати. Остання спроба вирішити аграрне питання шляхом реформи була здійснена під час Столипінської аграрної реформи. Але ця реформа лише прискорила революцію. Звідси випливає висновок, що питання про землю буде наріжним каменем української національно-демократичної революції 1917—1920 рр. Взагалі ж, як підкреслює вчитель, під час будь-якої революції обов'язково вирішуються два головних питання:

— питання політичне або питання про владу, тобто, питання про те, які суспільні верстви в ході революції втрачають владу, а які її набувають;

— питання економічне або питання про власність, тобто, які суспільні верстви втрачають власність на засоби виробництва, а які її набувають.

Продовжуючи виклад тих теоретичних питань, які необхідні для свідомого засвоєння учнями навчального матеріалу, вчитель акцентує увагу на тому, що протягом вивчення всієї теми буде уважно аналізуватися вплив аграрного питання на розв'язання цих двох основних питань революції на різних етапах революційного розвитку.

З метою закріплення щойно засвоєних теоретичних знань про найважливіші взаємозалежності соціальних революцій взагалі та практики української національно-демократичної зокрема учням можна запропонувати

роботу з текстом історичного документу, а саме — з І Універсалом Центральної Ради. Відповідний документальний матеріал має форму роздавальних карток, де міститься наступне запитання: «Які положення І Універсалу Центральної Ради стосуються найголовніших питань української революції 1917 р., зокрема, питання про владу та питання про власність?»

Після нетривалих роздумів десятикласники вказують, що питання про владу розкривається в тих рядках І Універсалу, які проголосували право України бути вільною, хоча і не відділяючись від усієї Росії, не розриваючи зв'язків з Російською державою. При цьому народ український на своїй землі має право сам порядкувати своїм життям.

Що ж стосується другого питання, а саме питання про власність на засоби виробництва, то воно вирішувалося тими положеннями І Універсалу, в яких мова йшла про те, щоб право порядкування українськими землями, право користування ними належало Українським Зборам після того, як буде одібрано по всій Росії поміщицькі, казенні, царські, монастирські та інші землі у власність народів* (які заселяли Росію — Ред.).

Продовжуючи вивчення програмного матеріалу з метою формування економічних знань десятикласників можна запропонувати такі пізнавальні завдання.

2. В березні 1917 р. один пуд вугілля, видобутого в Донбасі, коштував 18,7 коп. З 1 вересня ціна на вугілля підвищилася на 50 коп. за пуд. В той же час ціна на чавун збільшилася з 1 крб. 55 коп. до 4 крб. 50 коп. за пуд. Чим пояснити збільшення цін на вугілля та чавун? Якими могли бути економічні та соціальні наслідки цього процесу?

3. Які висновки можна зробити на підставі наведених нижче цифр? В травні-червні 1917 р. в Україні зупинилися 233 підприємства з чисельністю робітників 47,1 тис. чоловік. А в липні-серпні зупинилося вже 386 підприємств з кількістю робітників понад 90 тис. чол. Якщо весною зупинилося переважно підприємства легкої та харчової промисловості, то в кінці літа зупинялися вже металургійні, металообробні та вугільні підприємства. Розв'язуючи це завдання, врахуйте також і такий факт. Робітники Харківського паровозобудівного заводу у червні 1917 р. писали, що заводу загрожує зупинка, а робітникам безробіття, оскільки завод нікому фінансувати.

Вирішуючи завдання 2, один з десятикласників писав, що підвищення цін на вугілля, яке мало місце у 1917 р. в Україні, цілком закономірно привело до росту цін на чавун. Це пояснюється тим, що виплавка чавуну без кам'яного вугілля неможлива. Але при цьому виникає надзвичайно складна ситуація у народному господарстві. Як відомо, метал (тобто чавун та сталь) використовуються дуже широко як у промисловості, так і у сільському господарстві. Подорожчання вугілля та металу автоматично приведе до росту цін на

всі інші види продукції, причому як промислової, так і сільськогосподарської. В результаті виникає таке становище, коли засоби виробництва стають настільки дорогими, що підприємства, які їх потребують, неспроможні їх купувати. У підприємств просто не вистачає коштів на це. Старе ж обладнання поступово виходить з ладу. Замінювати його буде нічим, і підприємства починають зупинятися. В результаті робітники залишаються без заробітної плати. Це приводить до росту соціальної напруги у суспільстві і кінцею кінцем до ще більшого поглиблення кризового стану. З іншого боку, ріст цін на предмети споживання, в тому числі і на продукти харчування, приводить до суттєвого зниження життєвого рівня населення. Така ситуація в свою чергу теж веде до зростання соціальної напруги у суспільстві.

Методичний досвід автора цієї статті переконливо доводить, що вікові особливості десятикласників, а також накопичений фонд знань не дозволяють розкрити глибинні причини такого становища, яке склалося в економіці України у 1917 р. Зокрема, всі намагання автора пояснити залежність між рівнем монополізації економіки, ступенем інтегрованості народного господарства та ціновою ситуацією у суспільстві виявилися невдалими. Скоріше за все в рамках шкільного курсу історії навіть у старших класах неможливо досягти достатнього рівня усвідомлення старшокласниками зазначених залежностей.

Завдання 3 розв'язувалося десятикласниками доволі легко. Учні відзначали, що наведені в тексті завдання цифри дозволяють зробити висновок про невпинне поглиблення кризових явищ в українській економіці навесні та влітку 1917 р. Так, навесні цього року в Україні закривалися в основному підприємства легкої та харчової промисловості. Поступово криза захопила також і підприємства важкої промисловості. З метою суттєвого поглиблення зв'язків між різними галузями виробництва вчитель організує з учнями евристичну бесіду. Десятикласники мали пояснити, чому спочатку зупинялися підприємства легкої та харчової промисловості і лише в кінці літа — металургійні, машинобудівні та вугільні. Після постановки такого питання учнівська думка починає енергійно шукати вихід зі створеної проблемної ситуації. Керівництво пізнавальною діяльністю школярів здійснюється завдяки таким питанням.

— Яку продукцію випускали підприємства легкої та харчової промисловості?

— Чому ці товари не знаходили збуту?

— Чому підприємства легкої та харчової промисловості не могли купувати верстати та інше устаткування?

— Які підприємства випускали подібне обладнання?

— Чому зупинка підприємств машинобудування та металургії привела до зупинки вугільних шахт?

Опрацьовуючи ці запитання, десятикласники вказували, що підприємства легкої та харчової промисловості випускали товари масового вжитку. Але в результаті стрімкого росту цін ці товари виявилися недоступними для масового споживача, тобто для селян та робітників. Оскільки продукція подібних підприємств не знаходила збуту, то ці підприємства зупинялися. А це, в свою чергу, означало, що не було ринку збуту для продукції важкої та машинобудівної промисловості. Саме ці галузі виробництва випускали обладнання для легкої та харчової промисловості. Відсутність ринку збуту продукції приводить до того, що зупиняються підприємства різних галузей промисловості, починаючи від харчової і закінчуючи вугільною. Ситуація ускладнювалась ще й тим, що ціни на вугілля у 1917 р. стрімко зростали, а це означало, що ринок збуту самого вугілля невпинно звужувався. В результаті закривалися шахти. Все це вело до все більшого і більшого поглиблення кризових явищ в українському суспільстві. Масовий споживач не мав достатньої грошей для купівлі товарів повсякденного вжитку, а підприємці не могли оновлювати обладнання у промисловості та сільському господарстві. І робітники, і власники підприємств не мали достатньої кількості коштів для нормальної життєдіяльності. Саме в цей момент уроку вчитель привертає пильну увагу школярів до того факту, який характеризує положення Харківського парозбудівного заводу у 1917 р. Цей завод стояв на грані зупинки саме тому, що його нікому було фінансувати. Вчитель просить пояснити цей факт. Бажаючи загострити проблемну ситуацію, він вказує на можливість отримання банківського кредиту. Учні відразу ж підтримують вчителя і погоджуються з ним. Тоді вчитель розвертає учнівську думку дещо в іншому напрямку. Він просить пояснити, чому при наявності значних грошових ресурсів в українських банках промисловості підприємства України у 1917 р. відчували фінансовий голод, інакше кажучи, їх нікому було фінансувати. Так на уроці виникає парадоксальна ситуація, яку учні довго не можуть пояснити. Тоді вчитель запитує учнів, що таке банк. Школярі пригадують, що банк — це капіталістичне підприємство, яке працює з грошовими ресурсами. Звідси випливає, що банкір — це такий же підприємець, який прагне до того, щоб отримувати прибуток за будь-яких умов. Вчитель запитує, яким же чином банки можуть отримувати прибуток, якщо вони не виробляють ніяких товарів. Школярі, спираючись на свій життєвий досвід, вказують, що банки можуть отримувати прибуток завдяки тому, що вони надають кредити іншим підприємствам. В умовах же інфляції і економічної кризи банки намагаються зберегти свої гроші. Тому вони надають кредити під дуже високі відсотки. Чим вище інфляція, тим вище відсотки по банківських кредитах. Така поведінка банкірів є зрозумілою і цілком логічною. Але це логі-

ка поведінки банкірів. В цілому ж така поведінка банків для економіки має негативні наслідки. Підвищуючи відсотки по кредитах, банки обумовлюють зростання цін на продукцію промислових підприємств. Справа в тому, що кредити треба повертати. А промислові підприємства можуть це зробити, лише отримавши прибуток від реалізації продукції. В умовах кризи та інфляції виникає висока дорожнеча і товари не мають збуту. В результаті криза поглиблюється ще більше. Зрештою, настає такий момент, коли відбувається руйнація старих економічних відносин. Економічні зв'язки, які існували між банками, промисловими підприємствами та торгівлею, розриваються. Руйнується весь соціальний механізм суспільства. Саме такою була загальна картина розвитку історичних подій в Україні у 1917 р.

Продовжуючи висвітлювати питання економічного характеру, вчитель пропонує десятикласникам такі завдання.

4. Восени 1917 р. після проголошення Української Народної Республіки Центральна Рада намагалася здійснити наступні заходи:

— ліквідувати поміщицьке та монастирське землеволодіння;

— встановити восьмигодинний робочий день;

— надати право органам місцевого самоврядування контролювати виробництво та розподіл промислової та сільськогосподарської продукції.

Чому восени 1917 р. Центральна Рада намагалася провести саме такі заходи? Чому ці заходи не були проведені раніше? Якими могли бути наслідки їх втілення у життя?

5. В III Універсалі Центральної Ради проголошувалося про:

— запровадження монополії зовнішньої торгівлі;

— встановлення контролю над діяльністю усіх банків;

— встановлення контролю над виробництвом та розподілом продуктів харчування та промислових товарів.

Чому в III Універсалі Центральна Рада була змушена проголосити саме такі заходи? Які б економічні та соціальні наслідки вони мали?

6. В IV Універсалі Центральної Ради, який було прийнято у січні 1918 р., стверджувалося, що ціни на товари, які будуть ввезені в Україну з-за кордону або вивозитимуться за кордон, буде встановлювати тільки держава. Це мало на меті запобігти такій дорожнечі, через яку населення не має можливості придбати навіть найнеобхідніше. Тобто, Центральна Рада фактично проголосувала монополію зовнішньої торгівлі. Які наслідки мав цей крок? В практиці роботи автора статті запропоновані вище завдання використовувалися для диференційованої перевірки знань школярів. Для цього тексти завдань були роздруковані в декількох екземплярах і оформлені у вигляді дидактичних карток. Методика використання подібних карток полягає в тому,

що спочатку те чи інше завдання вирішується учнем самостійно у письмовій формі. Далі учнівські відповіді обговорюються всіма школярами, присутніми на уроці. Практика навчання свідчить, що запропоновані десятикласникам завдання вирішуються досить успішно. Так, школярі, спираючись на раніше здобуті знання, вказують, що Центральна Рада намагалась ліквідувати поміщицьке та монастирське землеволодіння і передати ці землі селянам для того, щоб позитивно вплинути, перш за все, на економічне життя тогочасної України. Під час розв'язання подібного завдання хід учнівської думки був приблизно таким. Якщо у селян буде достатня кількість орної землі, то вони зможуть вирощувати певну кількість продукції. Надлишок цієї продукції селяни будуть реалізовувати на ринку. На отримані гроші можна буде купувати промислові товари. Таким чином, розв'язання земельного питання на користь селянства дасть поштовх розвитку промисловості. Встановлення ж контролю над виробництвом та розподілом продукції повинно було привести до гальмування неконтрольованого росту цін. А це, в свою чергу, сприятиме зменшенню соціальної напруги у тогочасному українському суспільстві. До таких же результатів musilo привести встановлення контролю над діяльністю банків. Тобто, ті галузі економічного життя, в яких Центральна Рада намагалась навести лад, мали розвиватися позитивно. Зрештою, це привело б до вирішення цілої низки соціальних протиріч.

Вивчаючи історичні події останніх місяців існування Центральної Ради, десятикласникам доцільно запропонувати таку пізнавальну задачу.

7. На початку весни 1918 р. головнокомандуючий німецькими військами в Україні видав наказ про обов'язковий засів полів. Поява такого наказу була спричинена побуванням німців щодо неможливості отримати в Україні потрібної їм кількості хліба. Справа в тому, що селяни своїми силами не могли засіяти всю орну землю. Тому німці наказували відновити поміщицьке землеволодіння і заборонили селянам перешкоджати поміщикам засівати землю. Такі дії німців привели до гострого конфлікту з Центральною Радою. Чим пояснити наведені факти? Чи була поведінка німецьких властей в Україні закономірною?

Досвід використання цього завдання свідчить, що, як правило, десятикласники пояснюють цей факт тим, що німецьке командування вимагало від Центральної Ради виконання умов Берестейського миру. Саме тому і з'явився наказ про обов'язковий засів полів.

Водночас, з метою загострити проблемну ситуацію, вчитель привертає увагу десятикласників до того факту, що командування окупаційних військ фактично вимагало відновлення поміщицького землеволодіння в Україні. Ця обставина, на думку вчителя, потре-

бує досить ґрунтовного пояснення. Десятикласникам слід також пояснити той факт, що між німецьким командуванням та Центральною Радою виник гострий конфлікт саме на ґрунті аграрного питання.

Практика свідчить, що десятикласники пояснюють це тим, що німцям було потрібно отримати в Україні велику кількість сільгоспроодукції. Тому вони і вимагали обов'язкового засіву полів. Виникає ситуація, коли школярі втрачають доволі суттєві дані з умов пізнавальної задачі. На перших порах вони не звертають увагу на ту обставину, що командування німецьких військ вимагало засіву полів саме поміщиками, а не селянами. Після того, як вчитель привертає увагу учнів до цього факту, старшокласники говорять, що потрібну кількість хліба та іншої продукції німцям було легше зібрати з декількох тисяч поміщиків, ніж з десятків мільйонів селян. «Зачепившись» за ці слова школярів, вчитель намагається звернути увагу учнів на пояснення рівня товарності дрібного і крупного сільськогосподарського виробництва. Роздавши землю селянам і ліквідувавши землеволодіння поміщиків, Центральна Рада зменшила соціальну напругу в українському селі, але при цьому зіткнулася з суто економічними проблемами. Товарність дрібного виробництва була дуже низькою. Тому держава залишилася без хліба. В самий розпал співбесіди вчитель пропонує десятикласникам пригадати, що таке «товарний хліб» і чому свого часу в ході Столипінської аграрної реформи російський царат намагався створювати великі селянські господарства, знищуючи при цьому дрібні. Лише після цього десятикласники доходять висновку, що у попередньому навчальному році вони з'ясували те обставину, що великі сільськогосподарські підприємства здатні виробляти більше товарної продукції, ніж навіть середні. Дрібні і середні господарства виробляють продукцію лише для себе. Вони носять натуральний характер. Саме тому, передаючи поміщицькі землі селянам, Центральна Рада загасила соціальну напругу в українському селі. Але водночас зникла більшість високотоварних підприємств, якими, власне, і були поміщицькі господарства.

Видаючи наказ про обов'язковий засів полів поміщиками, німецьке командування переслідувало, перш за все, власні інтереси. Воно намагалось розв'язати економічний бік аграрного питання. Але при цьому різко загострилися соціальні протиріччя в українському селі. В результаті між окупаційними військами та Центральною Радою виник гострий політичний конфлікт. Цей конфлікт був розв'язаний не на користь Центральної Ради. Як відомо, спираючись на німецькі збройні сили, до влади в Україні прийшов гетьман П.Скоропадський.

(Далі буде).